

Investigating the Process of Restorative Justice and the Challenges it Faces in Environmental Crimes

بررسی فرآیند عدالت ترمیمی و چالش‌های فراروی آن در جرایم محیط زیستی

Saeed Asadzadeh

M. Sc. Student of Criminal Law for Children and Adolescents, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

سعید اسدزاده
دانشجوی کارشناسی‌ارشد حقوق کیفری اطفال و نوجوانان، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
s. asadzadeh2022@gmail.com

Fatemeh Ahadi

Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University, Maragheh Branch, Maragheh, Iran

فاطمه احدی
استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، مراغه، ایران
fatemeh.ahadi1394@gmail.com

Mojtaba Kanjori

Master student of Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University, Tehran Science and Research Branch, Tehran, Iran

مجتبی کنجوری
دانشجوی کارشناسی‌ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران
mojtabakanjori1373@gmail.com

Abstract

The right to a healthy and safe environment has been enshrined as a fundamental human right and has been reflected in various international instruments. In Iranian law, the right to a healthy environment has been considered in the constitution, which according to Article 50 of the Constitution in the Islamic Republic, the protection of the environment of today and future generations should have a growing social life, is considered a public duty. Turns. Nowadays, the application of restorative justice in environmental crimes has received a lot of attention because environmental restoration has always been one of the concerns of legal activists in this field. The aim of this study was to investigate the process of restorative justice in environmental crimes and the challenges that exist in this field. Restorative justice programs, because they are based on dialogue and exchange of views, feelings and experiences of the perpetrators of the crime, provide an opportunity for the offender to realize that the techniques he is using are not very correct and even some of them are based on misconceptions. And it's wrong.

Keywords: Environment, Justice, Restorative Justice, Environmental Law.

چکیده

حق برخورداری از محیط‌زیست سالم و ایمن به عنوان یک حق بنیادی بشر مطرح شده است و در اسناد بین‌المللی مختلف این حق نمود یافته است. در حقوق ایران نیز حق محیط زیست سالم در قانون اساسی مورد توجه واقع گشته که به موجب اصل پنجاهم قانون اساسی در جمهوری اسلامی ایران، حفاظت از محیط زیست نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی روبه رشدی داشته باشد، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. در عصر حاضر کاربرد عدالت ترمیمی در جرایم زیست‌محیطی بسیار مورد توجه واقع شده است زیرا ترمیم محیط زیست همیشه یکی از دغدغه‌های فعالان حقوقی در این زمینه بوده است. پژوهش حاضر نیز با هدف بررسی فرآیند عدالت ترمیمی در جرایم زیست‌محیطی و چالش‌هایی که در این زمینه وجود دارد صورت پذیرفته است. برنامه‌های عدالت ترمیمی از آن جا که مبتنی بر گفتگو و تبادل نظرات، احساسات و تجربیات سهامداران جرم است، فرصتی فراهم می‌سازد تا بزهکار متوجه شود فوننی که وی به کار بسته است، چندان صحیح و درست نیستند و حتی برخی از آن‌ها مبتنی بر تصورات باطل و اشتباه است.

واژگان کلیدی: محیط زیست، عدالت، عدالت ترمیمی، مقررات زیست‌محیطی.

Received: 2022/04/19 - Review: 2022/06/22 - Accepted: 2022/08/12

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۱۹ - پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۲۲ - پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۱۲

ارجاع:

اسدزاده، سعید؛ احدی، فاطمه؛ کنجوری، مجتبی؛ (۱۴۰۱)، بررسی فرآیند عدالت ترمیمی و چالش‌های فراروی آن در جرایم محیط زیستی، تمدن حقوقی، شماره ۱۱.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Legal Civilization. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

CC BY-NC-SA

مقدمه

به تدریج مسئله تخریب محیط زیست به عنوان یکی از تخلفات در حقوق بین‌الملل عرفی به رسمیت شناخته شده است. مشکلات محیط زیستی می‌تواند مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مهمی را برای دولت‌ها ایجاد نماید. طی دهه‌های اخیر، حفاظت از محیط زیست به عنوان یکی از پایه‌های امنیت ملی درآمده است (حاجی‌وند و صبوری‌پور، ۱۳۹۶، ۲). روند رو به رشد تخریب محیط زیست و گسترش آلودگی‌های محیط زیستی که دارای طبعی مرزگذر هستند و افزایش آگاهی‌های جهانی در خصوص تهدیداتی که با توجه به روند تخریب و آلودگی در آینده با آن درگیر خواهیم شد، جامعه جهانی را به سمت هم‌اندیشی و اتخاذ رویه مناسب در خصوص استفاده صحیح از منابع طبیعی و همکاری دولت‌ها و ملت‌ها در حفظ آن سوق داده است که منجر به شکل‌گیری اصول متعدد از جمله اصل پیشگیری و اصل مشارکت در حوزه حقوق محیط زیست شده است (بازغی و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۶۲).

با توجه به اهمیتی که محیط زیست برای بقاء نوع بشر داشته است و هرگونه صدمه به آن حیات نوع بشر را به مخاطره می‌اندازد و با توجه به این امر که با گذر زمان و پیشرفت تکنولوژی؛ خواه یا ناخواه ارتکاب جرایم زیست‌محیطی رشد فزاینده‌ای داشته است؛ لذا در محیط حقوق داخلی و همچنین جامعه بین‌المللی یکی از روش‌های پیشگیری از ارتکاب جرایم توسط افراد بشری؛ توسل به روش‌های کیفری بوده است و در خصوص پیشگیری از ارتکاب جرایم زیست‌محیطی نیز دولت‌ها در سطح داخلی به وضع

قوانین و جرم‌انگاری اعمالی که منجر به تهدید و صدمه محیط زیست می‌گردد اقدام می‌نمایند؛ لذا بررسی و شناخت اصول و مبانی جرم شناختی این گونه اعمال از اهمیت و ضرورت خاصی برخوردار می‌باشد، به طریق اولی تدقیق در جایگاه عدالت ترمیمی به عنوان یکی از اصول پیشگیری و بازدارنده در ارتکاب جرایم زیست‌محیطی؛ مهم و ضروری می‌نماید (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۳۷).

عدالت ترمیمی الگویی نوظهور و در عین حال کهن و ریشه دار از عدالت کیفری است که از دهه‌های هفتاد و هشتاد قرن بیستم میلادی تجدید یافته است. از نظر اندیشمندان علل گرایش به عدالت ترمیمی در دهه‌های اخیر ناتوانی سیستم عدالت کیفری در دو طیف سزادهی و اصلاح و تربیت آن، از کنترل بزهکاری است که با افزایش ناگهانی و تأسف بار نرخ جرم، پرسش‌های اساسی درباره حدود توانایی‌های عدالت کیفری سنتی و دولت‌ها در کنترل بزهکاری مطرح شد. عدالت ترمیمی فرآیندی است که برای درگیر نمودن کسانی که سهمی در یک جرم خاص داشته‌اند تا آن جا که امکان‌پذیر است به طریق جمعی نسبت به تعیین و توجه به صدمات، زیان‌ها و تعهدات به جهت التیام بهبود بخشیدن و راست گرداندن امور، به اندازه‌ای که امکان‌پذیر است، اقدام کنند (صادقی و همکاران، ۱۳۹۸). با توجه به نا کارآمدی مجازات‌هایی که قانونگذار بر علیه افرادی که جرایم محیط زیستی مرتکب شده‌اند الزام به استفاده از الگویی از عدالت ترمیمی در جرایم محیط زیستی وجود دارد که بر اساس آن هر دو ملاحظات محیط زیستی و اقتصادی در آن رعایت شوند.

پژوهش حاضر از نوع نظری است که به روش توصیفی به بررسی کارکرد عدالت ترمیمی و چالش‌های پیش روی آن در جرایم محیط زیستی صورت پذیرفته است. در این راستا با استفاده از منابع کتابخانه‌ای کارکرد عدالت ترمیمی در جرایم محیط زیستی و چالش‌هایی که این نوع از قانون با آن روبه روست استخراج شد و با استفاده از فیش‌برداری اطلاعات جمع آوری شده تحلیل گردید.

۱- جایگاه حقوق محیط زیست

به واسطه ارتباط تنگاتنگی که حقوق محیط زیست و منابع طبیعی با علوم و تکنولوژی دارد، لذا عمیقاً تحت تأثیر آن‌ها قرار دارد و به همین دلیل درک مسائل علوم و تکنولوژی مستلزم اطلاعات اولیه در علم محیط زیست است. در واقع این علم از یک سری نوآوری جدید بهره برده و به همین علت خود را عندالزوم با روش‌های جدید تطبیق داده است و قوانین و مقررات نظارتی به شکل دستورهای تکنیکی و در قالب یک سری استانداردهای خاص در زمینه حفظ محیط زیست و منابع طبیعی ارائه می‌شود (Tarlock, 2003, 54).

با توجه به مفهوم رایج و متداول محیط زیست که بیان‌کننده کلیه فعالیت‌ها و رابطه متقابل بین انواع موجودات زنده از جمله انسان با محیط پیرامونش می‌باشد می‌توان بیان داشت که این علم علاوه بر تحت پوشش قرار دادن تمام رشته‌های مختلف حقوق کلاسیک (حقوق عمومی، حقوق خصوصی و حقوق بین‌الملل) آن بخش از حقوق را که در تلاش است تا مفهوم محیط زیست را در تمامی قسمت‌های حقوقی وارد کند، را نیز شامل می‌شود (جام بزرگ و همکاران، ۱۳۹۸، ۲۵۸). به همین دلیل حقوق کیفری محیط زیست جزئی یا کلی شامل بخش‌های متعدد از مقرراتی می‌شود که یا با ملاک‌ها و محک‌های تأسیس و یا با محک‌های مادی و تعریف محیط زیست تأکید دارند.

بی‌تردید اهمیت و جایگاه حقوق محیط زیست به بهترین شکل آن در اصل پنجاهم^۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران متبلور شده و پیام آور این مهم می‌باشد که مسائل زیست‌محیطی یک امر کاملاً فرابخشی بوده و می‌بایست کلیه آحاد جامعه علی‌الخصوص سازمان‌ها و دستگاه‌ها هر یک به مقدار توان و کارائی نظام خود در حفظ و نگهداری از محیط زیست به عنوان یک وظیفه عمومی کوشا باشند و از هر گونه فعلیتی که همراه با آلودگی و یا تخریب غیرقابل جبران محیط زیست همراه باشد، ممانعت به عمل آورند (بازغی و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۶۳).

بررسی سابقه قانونگذاری در خصوص مسائل زیست‌محیطی در کشورها حاکی از آن می‌باشد که اولین قوانین و مقررات مرتبط مانند طرح قانونی راجع به شکار مصوب ۱۳۳۵ و قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ صرفاً در ارتباط با محیط زیست طبیعی بوده و اولین قانون جامع که به طور نسبی در خصوص کلیه ابعاد محیط زیست که تغییرات ساختار تشکیلات سازمان حفاظت محیط زیست را نیز در پی داشت قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ می‌باشد. در قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۸، جهت جلوگیری از آلودگی محیط زیست و جبران خسارت وارده راهکار خاصی در قالب تبصره «۱۳»^۲ این قانون لحاظ گردیده است به

۱- در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

۲- تبصره ۱۳: به منظور فراهم نمودن امکانات و تجهیزات لازم جهت پیشگیری و جلوگیری از آلودگی ناشی از صنایع آلوده‌کننده، کارخانه‌ها و کارگاه‌ها موظفند یک در هزار از فروش تولیدات خود را با تشخیص و تحت نظر سازمان

طوری که یک در هزار درآمد حاصل از فروش تولیدات کارخانجات و کارگاه‌های کشور به این امر اختصاص یافته و با توجه به اهمیت موضوع با پایان مدت اعتبار قانون اول توسعه موضوع در بند «د»^۳ ماده ۴۵ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳ تکرار گردید (میرمحمدصادقی، ۱۳۸۰، ۳۸).

۲- جرایم زیست محیطی

جرم زیست محیطی هر نوع فعل یا ترک فعلی را گویند که باعث ورود آسیب و صدمه شدید به محیط زیست و به خطر افتادن جدی و سلامت بشر می‌شود. جرائم زیست محیطی به طور کلی به دو گروه عمده با توجه به ماهیت‌شان تقسیم بندی می‌گردند: الف- جرائم ارتكابی نسبت به جاندار محیط زیست منهای انسان شامل کلیه جانداران گیاهی و حیوانی می‌شود. بر طبق قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست از جمله وظایف سازمان حفاظت محیط زیست پیشگیری و مانعت از هر آلودگی و هر اقدام مخربی که موجب بر هم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست می‌گردد، می‌باشد. همچنین کلیه امور مربوط به جانداران وحشی و آبزیان آب‌های داخلی نیز در این قانون گنجانده شده است و بر طبق بند ۲ ماده ۶ همان قانون تخریب جنگل‌ها و مراتع نیز از جمله مواردی است که موجب بر هم خوردن تعادل در محیط زیست شده و لذا عملی مجرمانه محسوب می‌گردد. ب- جرائم ارتكابی نسبت به عناصر بی‌جان محیط زیست از قبیل آب و هوا، خاک، صدا و آلودگی‌های شیمیایی (زراعت، ۱۳۸۸، ۳۴). جرایم زیست محیطی یا جرایم سبز^۴ ناظر بر فعل یا ترک فعلی است که به محیط زیست آسیب زند (white, 2018, 5).

قوانین ناسخ و منسوخ، عام و خاص، مطلق و مقید وجود دارد که قانونگذار با توجه به اهمیت موضوع مواد «۶۷۵»، «۶۷۹»، «۶۸۰»، «۶۸۶»، «۶۸۸» و «۶۸۹» از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ را به این مهم اختصاص داده است. یافته‌های پژوهش‌های اخیر نشان داده که اغلب دعاوی

حفاظت محیط زیست صرف کنترل آلودگی‌ها و جبران زیان ناشی از آلودگی‌ها و ایجاد فضای سبز نمایند. وجوه هزینه شده از این محل جزء هزینه‌های قابل قبول مؤسسه مربوط محاسبه خواهد شد.

۳- ماده ۴۵- د- به منظور فراهم نمودن امکانات و تجهیزات لازم جهت پیشگیری و جلوگیری از آلودگی ناشی از صنایع آلوده‌کننده، کارخانه‌ها و کارگاه‌ها و موظفند یک در هزار از فروش تولیدات خود را با تشخیص و تحت نظر سازمان حفاظت محیط زیست صرف کنترل آلودگی‌ها و جبران زیان ناشی از آلودگی‌ها و ایجاد فضای سبز نمایند وجوه هزینه شده از این محل جزو هزینه‌های قابل قبول مؤسسه مربوط محاسبه خواهد شد.

4- Environmental or green crimes

مطرح شده از طرف ادارات کل حفاظت محیط زیست استان‌ها علیه واحدهای تولیدی و صنعتی که به نحوی آلاینده‌گی به چرخه محیط زیست وارد می‌سازند، می‌باشد به استناد ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات می‌باشد.

ابعاد موضوعی ماده «۶۸۸»^۵ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ به شرح زیر قابل بررسی می‌باشد:

عنصر مادی این جرم: اقدام بر علیه بهداشت عمومی و آلوده کردن محیط زیست است که به روش ذکر شده در متن این ماده و راه‌های مشابه محقق می‌گردد. راه‌های مذکور در ذیل مفاد تبصره یک جنبه تمثیلی دارند لذا هر گونه اقدام دیگری نیز به تشخیص وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان حفاظت محیط زیست، موجب تهدید بهداشت عمومی شود و یا محیط زیست را آلوده کند مشمول این ماده خواهد بود. در تبصره دوم^۶ ماده مذکور اقدام علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست به صورت کلی تبیین و آن را در حیطه چهار عنصر آب و هوا، خاک و زمین محاط نموده است. با نگاه اول به مفاد تبصره یک^۷ ماده مذکور ممکن است این نتیجه حاصل گردد که اعلام مجرم موضوع این ماده فقط در صلاحیت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان حفاظت محیط زیست می‌باشد. اما با توجه به این که بر اساس مفاد ماده «۱۱»^۸ قانون قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب

۵- ماده ۶۸۸: هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زائد، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه‌خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

۶- تبصره ۲: منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد.

۷- تبصره ۱: تشخیص این که اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می‌شود و نیز غیرمجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود.

۸- ماده ۱۱- ماده (۱۰۴) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به شرح زیر اصلاح و یک تبصره به آن الحاق می‌شود: ماده ۱۰۴- علاوه بر جرائم تعزیری مندرج در کتاب دیات و فصل حد قذف این قانون و جرائمی که به موجب قوانین خاص قابل

۱۳۹۹ جرم مذکور از آن دسته جرایم غیرقابل گذشت می‌باشد و حتی در برخی از موارد اشخاص دیگری اعم حقیقی و یا حقوقی از این جرم متضرر می‌گردند لذا، اشخاص دیگر نیز قادرند اعلام جرم و تعقیب نمایند. همچنین مراجع مذکور به عنوان شاکی خصوصی که حق گذشت داشته باشند محسوب می‌شوند.

بر اساس مفاد مندرج در ذیل این ماده تشخیص این که اقدام انجام شده و تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست می‌باشد یا خیر از وظایف قانونی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان حفاظت محیط زیست بوده ولی عمل انجام شده زمانی قابل تعقیب است که قبلاً از سوی مراجع صدرالذکر تعیین و اعلام شود و فقط عمل ارتكابی با مقررات اعلام شده توسط کارشناسان ذیصلاح وزارت و سازمان مذکور تطبیق داده شود. اما اگر عملی به عنوان اقدام علیه بهداشت عمومی و محیط زیست تعیین نشده باشد و کسی مرتکب آن گردد و سپس کارشناسان مزبور در پاسخ استعلام مرجع قضایی آن را اقدام علیه بهداشت یا محیط زیست اعلام کنند با اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها مغایرت پیدا می‌کند.

احتمال ارتكاب جرایم مصرح در ماده ۶۸۸ توسط اشخاص حقیقی و حقوقی و یا عمومی و خصوصی وجود دارد. به طور مثال هر گونه اهمال یا سهل انگاری توسط شهرداری به عنوان متولی جمع آوری و تخلیه زباله‌های شهری موجب می‌شود که زباله‌ها جمع آوری نشود، لذا شهرداری مشمول حکم این ماده خواهد بود (بشیرزادگان، ۱۳۸۴، ۴۵).

۳- عدالت ترمیمی

عدالت ترمیمی در ذیل مفهوم کلی عدالت کیفری قابل مطالعه بوده و آن نیز یکی از مصادیق عدالت اجتماعی به شمار می‌آید. عدالت ترمیمی نوعی از عدالت، راجع به امور کیفری، مبنی بر جبران بوده؛ این امر به این معنی است که در اجرای عدالت ترمیمی باید کوشش شود تا آثار هولناک جرم و ضرر و زیان‌های ناشی از جرم، خواه به صورت کامل یا به گونه‌ای نمادین ترمیم گردد. «هاوارد زهر» خاطر نشان می‌کند که تعدی و تجاوز موجب ایجاد تعهد می‌گردد. به این معنا که وقتی فردی نسبت به

گذشت می‌باشند، جرائم مندرج در مواد (۵۳۶)، (۵۹۶)، (۶۰۸)، (۶۰۹)، (۶۲۲)، (۶۳۲)، (۶۳۳)، (۶۴۱)، (۶۴۷)، (۶۴۸)، (۶۶۸)، (۶۶۹)، (۶۷۳)، (۶۷۴)، (۶۷۶)، (۶۷۷)، (۶۷۹)، (۶۸۲)، (۶۸۴)، (۶۸۵)، (۶۹۰) در مواردی که املاک و اراضی متعلق به اشخاص خصوصی باشد، (۶۹۲)، (۶۹۳)، (۶۹۴)، (۶۹۷)، (۶۹۸)، (۶۹۹)، (۷۰۰)، (۷۱۶)، (۷۱۷) و (۷۴۴) کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵... قابل گذشت است.

دیگری، مرتکب خطا یا جرم شود، برای او تعهدی جهت درست کردن و ساختن آنچه از بین برده است، ایجاد گردد (محراییان و همکاران، ۱۳۹۶، ۳). تعریف «تونی مارشال»، نویسنده و جرم شناس انگلیسی به عنوان یکی از تعاریف پذیرفته شده برای عدالت ترمیمی است که بیان می‌دارد: «عدالت ترمیمی فرآیندی بوده که در آن کلیه کسانی که در خصوص یک جرم خاص سهمی دارند، گرد هم آمده، تا به طور جمعی درباره چگونگی برخورد با آثار و نتایج جرم و مشکلات ناشی از آن برای آینده راه‌حلی پیدا کنند.»

عدالت ترمیمی به عنوان جنبشی نوین در حوزه جرم‌شناسی شناخته می‌شود. از آن جایی که جرم باعث جریحه دار شدن وجدان جامعه می‌گردد و سازمان عدالت را وادار می‌کند تا آسیب‌های به وجود آمده را ترمیم نماید در این راستا باید توجه داشت که طرفین نیز مجاز به مشارکت در این فرآیند هستند. لذا برنامه‌های عدالت ترمیمی، بزه‌دیده، بزه‌کار و دیگرانی که به نحوی تحت تأثیر جرم واقع شده‌اند را قادر می‌سازد که در مقابله با جرم دخالت مستقیم داشته باشند. افراد یاد شده در مرکز فرآیند عدالت کیفری قرار می‌گیرند (Van Ness & Strong, 2014, 59) در این راستا دولت و حقوقدانان تبدیل به تسهیل‌کنندگان سیستمی می‌گردند. هدف عدالت ترمیمی پاسخگویی بزه‌کار، بازسازی آسیب‌های وارد شده به بزه‌دیده و همیاری کامل بزه‌دیده، بزه‌کار و جامعه است. در واقع فرآیند دخالت تمام طرفین، شرط بنیادین دستیابی به برون داد اصلاح و آرامش است (حقیقی، ۱۳۹۵، ۱۴۲).

در مراحل نخستین هدف اصلی نظریه عدالت ترمیمی، حمایت از منافع بزه‌دیده است. در تحولات بعدی، نظریه‌پردازی جامع‌تری ارائه شد و سرنوشت بزه‌کار، وضعیت جامعه محلی و حتی مصالح کل جامعه نیز در مراحل مختلف رسیدگی و حتی تعیین و اجرای مجازات مورد توجه قرار گرفت. در درون جنبش طرفدار عدالت ترمیمی، دو گرایش عمده از هم تفکیک می‌شود: از یک سو، رویکرد «ناب‌خواه»^۹ و از سوی دیگر، رویکرد «بیشینه‌خواه»^{۱۰}. اعتقاد رویکرد ناب‌خواه بر این است که عدالت ترمیمی به تدریج جای نظام عدالت کیفری سنتی را خواهد گرفت، در حالی که بر مبنای رویکرد دوم، عدالت ترمیمی در کنار یا در قالب عدالت کیفری سنتی همراه با اصلاح و القای اصول ترمیمی به آن، برای حل و فصل مسائل ناشی از ارتکاب جرم به کار می‌رود. تأکید بیشتر رویکرد ناب‌خواه بر فرآیندهای

9- Purist Model

10- Maximalist Model

ترمیمی و رویکرد پیشینه‌خواه بر برآیندهای ترمیمی تأکید دارد که البته در عمل بنا به اقتضائات هر موقعیت خاص، ممکن است یکی از این دو بر دیگری ترجیح داده شود (Daly, 2017, 88).

در چهارچوب نظام قضایی یک کشور توسل به عدالت ترمیمی، بدون شک به معنای عدم توانایی نظام قضایی آن کشور نمی‌باشد و اگر توسل به عدالت ترمیمی از طریق نهادهای شبه قضایی یا غیرقضایی به مثابه کمیسیون‌های حقیقت‌یابی و آشتی باشد، نیز به معنای ناتوانی نظام قضایی آن کشور تلقی نخواهد گردید و احراز این عدم توانایی به دلایل بیشتری نیازمند است. در مورد عدم تمایل دولت‌ها نیز باید گفت که توسل به فرآیندهای ترمیمی نمی‌تواند به معنی عدم تمایل آن دولت در رسیدگی به موضوع باشد، بالاخص اگر عدالت ترمیمی در نظام حقوقی آن کشور به صورت رسمی از قبل مورد شناسایی قرار گرفته باشد (غلامی و رستمی غازانی، ۱۳۹۲، ۳۸).

به تنهایی توسل به فرآیندهای ترمیمی نمی‌تواند باعث تأخیر در رسیدگی باشد، هرچند که ممکن است بزهکار و بزه‌دیده در ابتدا به فرآیندهای ترمیمی‌ای چون میانجیگری متوسل شوند و در صورت عدم حصول نتیجه، خواستار اجرای فرآیند سنتی عدالت کیفری باشند ولی این گونه موارد، هرچند ممکن است به تأخیر در اجرای عدالت منتهی شوند ولی بی‌شک این خود خواسته بزه‌دیده و بزهکار بوده که موجب این تأخیر شده و نمی‌توان آن را نشان از عدم تمایل دولت دانست. فرآیندهای ترمیمی به قصد فرار بزهکار از عدالت کیفری انجام نمی‌شود هرچند که بین مفهوم عدالت در حقوق کیفری سنتی با آنچه در عدالت ترمیمی مطرح شده است تفاوت وجود دارد و عدالت ترمیمی بیشتر به دنبال تأمین عدالت محلی برای بزهکاران، بزه‌دیدگان و جامعه محلی متأثر از وقوع بزه است و از طریق ترمیم روابط بین افراد، سعی در اعاده وضع به حالت پیش از وقوع بزه دارد، در حالی که در عدالت کیفری سنتی تلاش در راستای اثبات بزه و اتخاذ تدابیری علیه متهم است. بدین سان، باید گفت که برنامه‌های ترمیمی به دنبال نفی عدالت نیست، هرچند که به دنبال دستیابی به تعریفی نو از عدالت است.

۴- شناخت فرآیند عدالت ترمیمی در پیشگیری از ارتکاب جرایم زیست‌محیطی

دسترسی به فرآیندهای اداری و قضایی مؤثر، به عنوان یکی دیگر از الزامات حرکت به سمت دموکراسی محیط زیستی، در مقرره‌های بین‌المللی همچون اصل ده اعلامیه ریو و دستور کار ۲۱ مورد اشاره قرار گرفته است. بدون وجود تضمین‌های لازم و متناسب، مشارکت بی‌معناست. حفاظت و مقابله با آسیب‌های محیط زیستی مستلزم به رسمیت شناختن حق شهروندان در به اجرا درآوردن حقوق ماهوی

محیط زیستی است. یک نظام جامع دسترسی به عدالت، شامل مجموعه‌ای از حقوق ماهوی و قواعد شکلی است. همچنین، به رسمیت شناختن حق دسترسی به عدالت منجر به عدالت توزیعی خواهد شد. به این معنا که افراد به حاشیه رانده شده، وارد در فرآیند تصمیم‌سازی و حل مشکل می‌شوند و این امر گامی مهم در جهت تحقق عدالت محیط زیستی است. تضمین حق دسترسی به عدالت برای شهروندان و تدوین قوانین ماهوی و شکلی لازم در این راستا نتایج مهم حمایتی از بزهدیدگان انسانی و غیرانسانی آسیب‌های محیط زیستی در بر خواهد داشت.

به طور اجمال، می‌توان مزایای ذیل را برای حق دسترسی به عدالت از سوی شهروندان برشمرد: حمایت از سایر حقوق محیط زیستی و مشارکتی؛ پاسخ‌گوتر کردن نهادهای تصمیم‌گیرنده؛ تقسیم هزینه‌ها با درگیر کردن مردم در نظارت و پیگیری تخلفات، حمایت بهتر از بزهدیدگان.

مشارکت در حوزه محیط زیست علاوه بر این که نیازمند تدابیر شکلی برای وارد کردن کنشگران این حوزه به فرآیند عدالت کیفری است، نیازمند مقرره‌های مفید در حوزه حقوق ماهوی و تدوین تدابیر قانونی افتراقی است. از مهم‌ترین دلایل عدم مشارکت مردم در پاسخ‌های واکنشی به جرایم بی‌اعتمادی مردم به دستگاه عدالت کیفری در کشف، تعقیب و محاکمه عادلانه پس از اعلام جرم از سوی شهروندان است؛ و البته، در موضوعات محیط زیستی با توجه به خاصیت مرتکبان و بزهدیده این موضوع جوانب دیگری نیز پیدا می‌کند. بر این اساس نیازمند فراهم کردن زمینه‌هایی هستیم تا کنشگران بتوانند به فرآیند مشارکت و دست‌اندرکاران آن اطمینان کنند. تصویب قوانین حمایتی به نفع مشارکت‌کنندگان، برخوردهای افتراقی در حوزه نوع و میزان مجازات‌ها و ایجاد تحول در نظام عدالت کیفری به عنوان الزامات حق دسترسی به عدالت، به تحقق هرچه مؤثرتر و معنادارتر مشارکت کمک خواهد کرد.

دو بحث مجزا در خصوص دسترسی به نهادهای قضایی و اداری قابل طرح است. از یک سو، شهروندان باید قادر باشند تا هر نوع تخلف از مقررات مربوط به دسترسی به اطلاعات را مورد شکایت قرار دهند و بتوانند نسبت به تخلف از رویه‌های لازم جهت شرکت در تصمیم‌گیری‌های محیط زیستی اعتراض نمایند. از دیگر سو، به عنوان یک حق مستقل و غیروابسته به دو حق سابق قادر باشند تا هر نوع تخلف و کوتاهی مأموران دولتی از مقررات مربوط به محیط زیست را پیگیری نموده و به علاوه قادر به طرح دعوا علیه مرتکبان جرایم و اجرای قوانین محیط زیستی باشند. این دولت‌ها هستند که تصمیم می‌گیرند ضمانت‌ها و جبران خسارت‌ها در شکل اداری و یا قضایی باشد و این امکان وجود دارد که

بسته به شرایط با ضمانت‌اجراهای کیفری و یا جبران خسارت‌های مدنی مواجه باشیم؛ اما، آنچه اهمیت دارد این است که آن گونه که کنوانسیون آروهاس نیز مقرر می‌دارد، جبران خسارت‌های متناسب و مؤثری در نظر گرفته شود که منصفانه، برابر و به موقع بوده و اقدام برای درخواست آن‌ها به نحوی هزینه‌بر نباشند که زیان دیده را منصرف کند (Toth,2010,312).

بند چهارم سیاست‌های کلی محیط زیست مصوب ۱۳۹۴ «پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز و جرم‌انگاری تخریب محیط زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده‌کنندگان و تخریب‌کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت» را به عنوان یکی از محورهای اساسی سیاست‌های محیط زیستی بیان می‌کند. به کارگیری عبارت‌هایی که بیانگر توجه به لزوم تجدیدنظر در مقررات فعلی است و همچنین، توجه به این بند در تعامل با بند یک سند که بر لزوم مشارکت دهی مردم تأکید می‌نماید و لازم است تا قانونگذار داخلی در جهت محقق ساختن اهداف این بند به تدوین مقرره‌های حمایتی و افتراقی در حوزه جرایم و مجازات‌ها اقدام نماید. در این راستا، برای تشویق شهروندان به مشارکت علاوه بر این که باید اطلاعات لازم در اختیار مردم قرار گیرد و سازوکاری برای مشاوره به مردم برای پایین آوردن و یا حذف هزینه مربوط به وکلا در نظر گرفته شود، لازم است که شهروندان از حمایت‌های قانونی لازم در قبال دعاوی متقابلی که ممکن است به انگیزه تحت فشار قرار دادن مشارکت‌کنندگان علیه آن‌ها مطرح شود، برخوردار شوند.

جایی که مشارکت در سیاست جنایی نمود عینی می‌یابد، در فرآیند کشف، تعقیب، رسیدگی، اجرا و نظارت بر اجرای حکم است. شهروندان و بزه کار در پاسخ‌های واکنشی مشارکتی، دو مشارکت‌کننده اصلی هستند که مشارکت آن‌ها از مراحل نخستین شروع فرآیند عدالت کیفری تا اجرای حکم قابل تصور و به روش‌های متناسب با موضوع، مطلوب است. در این حوزه اصلی‌ترین چالش در مشارکت دادن شهروندان، مسئله «سمت قانونی» است که نیازمند تعیین تکلیف قانونی است (Lee,2003,9). پرداختن به نقش و جایگاه سازمان‌های غیردولتی در این خصوص نقطه عطف مباحث مشارکتی در مرحله اجراست. قانونگذار در قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ برای نخستین بار، در راستای تحقق مشارکت مردم و جامعه مدنی در به اجرا درآوردن قوانین محیط زیستی و مقابله با جرایم، در ماده «۶۶»^{۱۱} مقرراتی را وضع نموده است. البته، با

۱۱- ماده ۶۶: سازمان‌های مردم‌نهادی که اساسنامه آن‌ها درباره حمایت از اطفال و نوجوانان، زنان، اشخاص بیمار و ناتوان جسمی یا ذهنی، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی

وجود تصویب این ماده هنوز با مشکلات مربوط به سمت و حق درخواست جبران خسارت‌های وارده به محیط زیست از سوی مردم روبرو هستیم (مهدوی و علی‌نژاد، ۱۳۹۵).

بزه کار و نقشی که می‌تواند در مراحل مختلف بازی کند در طرح‌ریزی یک سیاست جنایی مشارکتی قابل تأمل و نیازمند بررسی است. در موضوعات محیط زیستی دستیابی به این شکل از مشارکت، با توجه به این که در اغلب جرایم مربوط به آلودگی‌ها با اقداماتی تخصصی و از نظر کشف جرم با انواع مشکلات مواجه هستیم، بسیار مهم است. لازم است، سیاست‌گذاران این حوزه جهت دستیابی به حداکثر مشارکت و در مسیر تحقق اصل کلی مشارکت که مشارکت بزه کار را نیز در بر می‌گیرد به تفکیک در حوزه حقوق اداری و مقرره‌های کیفری با مدنظر قرار دادن ویژگی موضوعات و شدت و ضعف عملی ارتكابی با هوشمندی در تدوین مقررات شکلی و ماهوی بتوانند مشارکت حداکثری بزه کار را نیز جلب نمایند.

۵- بررسی چالش‌های فراروی اعمال اصول عدالت ترمیمی در جرایم زیست‌محیطی

با توجه به تحقیقات نگارندگان در مورد چالش‌های پیش‌روی عدالت ترمیمی در جرایم زیست‌محیطی می‌توان بیان داشت که دولت‌ها در سیاست‌گذاری‌های محیط زیستی با مشکلات متعدد مشروعیتی و ارزشی مواجه هستند. شهروندان و محیط زیست‌گرایان اغلب به دولت‌ها بدبین بوده و معتقدند که تحت تأثیر منافع اقتصادی قرار دارند. رویکردهای مشارکتی در حوزه محیط زیست، برای رفع این نوع مشکلات ارزشی، مشروعیتی و بهره‌گیری از مزایای اقتصادی و اجتماعی آن مطرح و گسترش یافته است.

بر اساس مطالعات انجام شده، عمده جرایم زیست‌محیطی فرامرزی توسط دولت‌ها و شرکت‌های قدرتمند، ارتکاب می‌یابند. بنابراین، می‌توان این نتیجه را گرفت که از یک سو، عمده جرایم زیست‌محیطی فرامرزی توسط دولت‌ها ارتکاب می‌یابند و از سوی دیگر دولت، خود مسئول نظام جرم‌انگاری است. طبیعی است که در این حالت، دولت، رفتارهای ناشایست خود را جرم تلقی نکند؛ زیرا جرم‌انگاری رفتارهای دولت، علاوه بر آن که انتقادات بسیاری را متوجه آن می‌کند، رفته رفته، پایه‌های حکومت را نیز سست می‌کند. در این بستر، نظام جرم‌انگاری ابزاری در دست دولت است که به جای

است، می‌توانند نسبت به جرائم ارتكابی در زمینه‌های فوق اعلام جرم کنند و در تمام مراحل دادرسی جهت اقامه دلیل شرکت و نسبت به آراء مراجع قضائی اعتراض نمایند.

تحقق عدالت، به تداوم نظام سیاسی کمک می‌کند.

امروزه، به دلایل گوناگون گرایش به سمت نظریات مشارکتی در مباحث سیاست جنایی رو به افزایش است؛ در حوزه سیاست جنایی محیط زیست، علاوه بر ملاحظات عام مشارکتی، با عنایت به خصوصیات موضوع، این مشارکت توجیه و اهمیت بیشتری یافته است. تلاش در راستای محقق ساختن پیش شرطها، الزامات، اجزای اصل مشارکت و بهره‌گیری از قابلیت‌های همه کنشگران مشارکت‌های محیط زیستی لازمه پی‌ریزی یک مدل سیاست جنایی مشارکتی مفید و کارآمد است. پرداختن به مؤلفه‌های سه‌گانه اصل مشارکت که در یک روند تدریجی در گستره بین‌المللی و سپس ملی مطرح و تثبیت شده‌اند، نتایج پیشگیرانه و مقابله با آسیب آن‌ها را بر ما روشن ساخت. حرکت به سمت بهره‌گیری از مزایای روش‌های مشارکتی جز با تحقق الزامات آن، خصوصاً حق دسترسی به عدالت، امکان‌پذیر نخواهد بود و در این مسیر نیازمند مطالعات تطبیقی و بررسی تجربه‌های سایر کشورها در تدوین مقرره‌های لازم هستیم.

تأکید نگارندگان بر لزوم تحقق ارکان اساسی اصل مشارکت از این باب است که به رغم این که دولت‌ها به خوبی آگاه‌اند که با کمک خواستن از مردم در امور اجرایی، حمایت عمومی وسیعی را در خصوص اقدامات خود به دست می‌آورند، هنوز شهروندان و سازمان‌های غیردولتی نتوانسته‌اند در جدال بر سر به دست آوردن حقوق اساسی قانونی به موفقیت دست یابند. در سطح اجرایی، همیشه شاهد مقاومت دولت‌ها و نهادهای اداری در نقش دهی به شهروندان هستیم. مقامات اداری دغدغه ضعف نظام قضایی و مردم در امور تخصصی و علمی را دارند و ترجیح می‌دهند مشارکت‌ها را در سطح کمک خواستن از مردم در اجرای طرح‌ها محدود کنند. در اعطای حق دسترسی به مراجع قضایی مقامات رسمی بیم آن را دارند که اقدامات موازی مردم به تلاش‌های اجرایی‌شان صدمه وارد کند. دولت‌ها باید آگاه شوند که اعطای حق مشارکت به شهروندانی آگاه و مطلع می‌تواند خلأهای سازمانی در عدم امکان برخی اقدامات قانونی را پر کند. سازمان‌های غیردولتی در مواردی مانند عدم کفایت منابع مالی، می‌توانند یاریگر خوبی برای نهادهای رسمی باشند. در بسیاری موارد، سپردن تصمیم‌گیری در امور به مردم یا فراهم کردن امکان پیگیری قضایی و طرح دعوا به سایر ذی‌نفعان این حوزه می‌تواند مقامات اداری و دولت‌ها را از عوارض یک اقدام مورد مناقشه سیاسی در امان نگه دارد و همچنین، محیط زیست را از دام منفعت‌طلبی‌ها و بازی‌های سیاسی برهاند.

بررسی قوانین و مقررات ناظر بر مشارکت‌های محیط زیستی و همچنین، ارکان اساسی آن در کشورمان بیانگر خلأ قانونی در خصوص حق دسترسی مردم به اطلاعات محیط زیستی، حق مشارکت در تصمیم‌گیری‌هایی که محیط زیست‌شان را تحت تأثیر قرار می‌دهند و همچنین، ضمانت‌اجراهای تضمین این حقوق است. لازم است که با تصویب قوانین حمایتی و افتراقی به سمت به رسمیت شناختن حق مشارکت مردم گام برداریم. باید توجه کرد که تصویب قوانین شکلی افتراقی جهت تحقق هرچه معنادارتر و مؤثرتر مشارکت‌های مردمی در به اجرا درآوردن قوانین و مقررات محیط زیستی، به همراه تمامی الزاماتش، گرچه از مهم‌ترین الزامات حرکت به سمت بهره‌گیری از مشارکت‌های مردمی است، اما بدون توجه به لایه‌های زیرین یک مشارکت معنادار و سایر ارکان اصل مشارکت، کارآمد و مفید نخواهد بود. البته، تنش موجود میان دولت‌ها و شهروندان در خصوص اعطای حقوق موسوم به حقوق دسترسی، می‌تواند نتایج محیط زیستی مفیدی داشته باشد. بی‌علاقگی دولت‌ها به دخالت شهروندان از یک سو و نقش‌نظارتی مردم از دیگر سو، باعث می‌شود تا هم نهادهای اجرایی سعی کنند نظارت خود بر شرایط و همچنین، تخلفات را به شکل گسترده و صحیح‌تری سامان دهند و هم مردم به شکل مستمر بر به دست آوردن و اجرای حقوق خود پافشاری کنند و از حکومت‌ها خواستار عمل درست به وظایف‌شان شوند.

نتیجه

بحران محیط زیست اینک به شکل یک مشکل جهانی و بین‌المللی درآمده و تلاش‌های گسترده‌ای از سوی کشورهای مختلف و نیز سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی در جهت مقابله با آلودگی‌ها و تخریب محیط زیست صورت می‌گیرد. در کشور ما نیز هرچند به تازگی به این بحران خطرناک توجه بیشتری شده است، لیکن هنوز به صورت شایسته و جدی مورد توجه توده مردم و سازمان‌ها و نهادهای دولتی و خصوصی قرار نگرفته است. این تأخیر ممکن است نتایج بسیار سوء و غیرقابل جبرانی در آینده به دنبال داشته باشد. مسائل مربوط به محیط زیست و مبارزه با آلودگی و تخریب آن و منابع آبی مانند بسیاری از موضوعات اجتماعی به دور از مسائل حقوقی نبوده و جنبه‌های گوناگون حقوقی به دنبال دارد و از همان ابتدا و در برقراری قوانین و مقررات مربوط به حفاظت از منابع آبی و نیز تعقیب و پیگرد مرتکبین جرایم علیه منابع آبی، حقوق دخالت کرده و نقش بسزائی دارد.

در مجموع، هیچ یک از این قوانین آن گونه که لازمه یک فرآیند آموزشی و آگاهی‌رسانی و سرانجام

بهره‌گیری از نتایج حاصله در راستای پیشگیری از آسیب است، نتوانسته‌اند مفید و دقیق عمل کنند. لازم است تا قانونگذار وظایف دستگاه‌های مسئول را به دقت تبیین و تفکیک نموده، در خصوص چگونگی دسترسی به اطلاعات محیط زیستی شفاف عمل کند، استثنائات و موارد سری و محرمانه را به صراحت بیان نموده تا از هر نوع سوءاستفاده و یا قصور در این زمینه جلوگیری شود و در این میان با توجه به رویکرد مشارکتی‌ای که در این خصوص باید اتخاذ گردد، نقش و جایگاه کنشگران غیردولتی و شیوه‌های مناسب بهره‌گیری از قابلیت‌ها و توانایی‌های آن‌ها را مورد توجه قرار دهد. در این صورت است که می‌توان به تحقق اصولی و مؤثر اصل مشارکت و سرانجام بهره‌گیری از نتایج مفید پیشگیرانه آن دل بست.

عدالت ترمیمی که چند سالی است وارد ادبیات حقوقی نوین شده است، به دنبال جبران ضرر و زیان وارده به بزه‌دیده و اصلاح و درمان بزه‌کار است. بزه‌کار را نباید فقط با سیاست قضایی کیفری نگاه کنیم و طوری نباشد که در انتهای کیفر، بزه‌کار از جامعه فاصله بگیرد و به کیفر جدید روی بیاورد. در عدالت ترمیمی سه ضلع بزه‌دیده، بزه‌کار و جامعه محلی برای رسیدن به صلح و سازش اقدام می‌کنند. در حقوق موضوعه جمهوری اسلامی ایران نیز وضعیت بر همین منوال است و زمانی که هنوز عدالت کیفری رسمی شکل نگرفته بود، مردم دعاوی خود را بین خودشان حل و فصل می‌کردند. البته جای هیچ شک و تردیدی نیست که مرجع تظلم خواهی نظام دادگستری است اما در وضعیتی که مردم ما نگاه انتقام‌گیرانه ندارند می‌توان از ظرفیت عدالت ترمیمی استفاده کرد. در قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز همین نگاه پذیرفته شده و سعی شده به سمت مشارکت شهروندان در این گونه امور پیش برویم.

موفقیت فرآیندهای عدالت ترمیمی موجب استفاده روز افزون از این فرآیندها، در کشورهای مختلف گردیده است. در ایران، تلاش‌هایی در جهت استفاده از این فرآیندها در سال‌های اخیر انجام پذیرفته است. میزان موفقیت این فرآیندها، مستلزم تقویت نهادهای مردمی و حس مسئولیت‌پذیری جمعی است. برنامه‌های عدالت ترمیمی از آن جا که مبتنی بر گفتگو و تبادل نظرات، احساسات و تجربیات سهامداران جرم است، فرصتی فراهم می‌سازد تا بزه‌کار متوجه شود فزونی که وی به کار بسته است، چندان صحیح و درست نیستند و حتی برخی از آن‌ها مبتنی بر تصورات باطل و اشتباه است.

در راستای اجرای عدالت ترمیمی در جرایم زیست‌محیطی اصلی‌ترین چالش پیش‌رو این است که عمده جرایم زیست‌محیطی فرامرزی توسط دولت‌ها ارتکاب می‌شوند و خود دولت، مسئول نظام جرم‌انگاری است. در این حالت، دولت، رفتارهای ناشایست خود را جرم تلقی نکرده و مانع از تحقق عدالت می‌گردد.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانتداری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردیده است.

تعارض منافع: تعارض منافع در این مقاله وجود ندارد.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی نگارش یافته است.

منابع

فارسی

- بازغی، نازنین؛ پورهاشمی، سیدعباس؛ هرمیداس باوند، داود، ۱۴۰۰، تحول حقوق کیفری محیط زیست بین‌المللی در پرتو جرم‌انگاری اکوتروریسم، **فصلنامه مطالعات بین‌المللی پلیس**، شماره ۴۵.

- بشیرزادگان، فرشاد، ۱۳۸۴، **حمایت قضائی از محیط زیست**، تهران، انتشارات سمت.

- جام بزرگ، مریم؛ پورنوری، منصور؛ پورهاشمی، سیدعباس؛ هرمیداس باوند، داورد، ۱۳۹۸، مؤلفه‌ها و چالش‌های تدوین شاخص‌های جرم زیست‌محیطی تحت عنوان جرم بین‌المللی، **فصلنامه علوم و**

تکنولوژی محیط زیست، شماره ۸۳.

- حاجی‌وند، امین و صبوری پور، مهدی، ۱۳۹۶، امکان‌سنجی کاربرد عدالت ترمیمی در تروریسم زیست‌محیطی، **دومین کنفرانس بین‌المللی تروریسم**، تهران.

- حقیقی، لیلا، ۱۳۹۵، عدالت ترمیمی در دستگاه‌های اجرایی، بررسی اهداف و جایگاه آن، **فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی**، شماره ۶.

- زراعت، عباس، ۱۳۸۸، **شرح قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات**، انتشارات ققنوس.

- صادقی، سالار؛ فخر، حسین؛ رحیمی نژاد، اسماعیل، ۱۳۹۸، جایگاه عدالت ترمیمی در جرایم علیه حاکمیت، **دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری**، شماره ۲۰.

- علیزاده، مسعود؛ زرنشان، شهرام؛ دولت‌آبادی، زهره، ۱۳۹۷، مشارکت نهادهای غیردولتی در ایجاد و اجرای حقوق محیط زیست اتحادیه اروپا، **فصلنامه پژوهش حقوق عمومی**، شماره ۶۰.

- غلامی، حسین و رستمی‌غازانی، امید، ۱۳۹۲، زمینه‌های عدالت ترمیمی در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، **پژوهش حقوق کیفری**، شماره ۴.

- محرابیان، مهدی؛ قربانی، علیرضا؛ طالع‌زاری، علی، ۱۳۹۶، عدالت ترمیمی در پیشگیری از بزهکاری نوجوانان در مدارس ایران و جهان، **کنفرانس ملی تحقیقات علمی جهان در مدیریت**،

حسابداری، حقوق و علوم اجتماعی.

- مهدوی، محمود و علی نژاد، آذر، ۱۳۹۵، دموکراسی محیط زیستی؛ رویکرد مشارکتی در پاسخ به آسیب‌های محیط زیستی، **دوفصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی**، شماره ۱.
- میرمحمد صادقی، حسین، ۱۳۸۰، **حقوق جزای اختصاصی جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی**، تهران، انتشارات میزان.

لاتین

- Daly, K, 2017, Restorative justice: The real story. In Restorative Justice.
- Lee, Maria & Abbot, Carolyn, 2003, The usual suspects? Public participation under the Aarhus Convention, *The Modern Law Review*, Vol. 66, No. 1.
- Tarlock, A. D, 2003, Is there a there there in environmental law. *J. Land Use & Envtl. L.*
- Toth, Bende, 2010, Public Participation and Democracy in Practice-Aarhus Convention Principles as Democratic Institution Building in the Developing World, *journal of land resource and environmental law*, Vol. 30, No. 2.
- Van Ness, D. , & Strong, K. H, 2014, *restoring justice: An introduction to restorative justice*. Routledge.
- White, R, 2018, *Transnational environmental crime: Toward an eco-global criminology*. Willan.

قوانین

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- طرح قانونی راجع به شکار مصوب ۱۳۳۵
- قانون شکار و صید مصوب مصوب ۱۳۴۶
- قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۸
- قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳
- کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تغزیرات) مصوب ۱۳۷۵
- قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲
- قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹